KAPITOLA I.

ZÁKLADNÍ POJMY THEORIE FUNKCÍ KOMPLEXNÍ PROMĚNNÉ

§ 5. Zobrazení roviny komplexních čísel na kouli. Současně s geometrickou interpretací komplexních čísel jako vektorů nebo bodů v rovině se v mnohých případech aplikuje i jiný způsob jejich geometrické interpretace. Sestrojme si kouli K dotýkající se roviny komplexních čísel v bodě O svým jižním pólem J. Severní pól S koule K spojíme přímkami se všemi body roviny (z). Takovým způsobem bude každému bodu roviny (z) přiřazen jediný bod na kouli K, a to

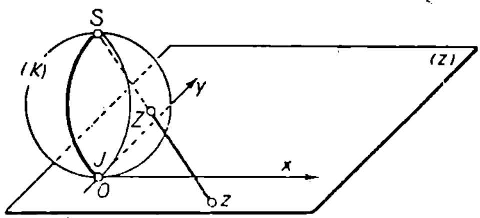

Obr. 7.

průsečík spojnice bodu z se severním pólem S koule K. A naopak, každému bodu na kouli K (kromě severního pólu S) odpovídá jediný bod v rovině (z), a to průsečík spojnice bodu Z na kouli K se severním pólem S s rovinou (z) (obr. 7). Právě popsané přiřazení bodů roviny (z) a bodů koule K se nazývá *stereografická projekce*.

Budeme nazývat bod Z na kouli K odpovídající ve stereografické projekci bodu z v rovině (z) novým zobrazením komplexního čísla z. Při operacích nad komplexními čísly representovanými body na kouli K promítneme nejprve tyto body stereograficky do roviny (z), zde provedeme operace nad průměty podle pravidel §§ 2—4 a výsledek operací promítneme opět stereograficky zpět na kouli K.

Severnímu pólu S koule K neodpovídá dosud žádné komplexní číslo roviny (z). Zavedeme nové komplexní „číslo“ ∞ (čteme nekonečno), které je přiřazeno tomuto bodu. Číslo $z = \infty$ s hlediska geometrické interpretace má tutéž funkci jako čísla $z = 2 + 5i$, $z = 3$, $z = i$, t. j. určuje polohu odpovídajícího bodu Z na kouli K. Ovšem pro toto nové číslo neplatí aritmetická pravidla dříve odvozená, která platí pouze pro komplexní čísla (body koule) odpovídající bodům roviny.

Na rozdíl od bodu S, který budeme nazývat nekonečně *vzdáleným bodem* (bodem v nekonečnu) nazýváme všechny ostatní body koule K (ostatní komplexní čísla) *konečnými*. Kdykoliv v dalších úvahách nebudeme chtít vyloučit z úvah bod S, budeme si vždy vypomáhat koulí K, kterou budeme nazývat *koulí komplexních čísel*. Jestliže bod S (číslo $z = \infty$) bude vyloučen z našich úvah, budeme používat pouze roviny (z).

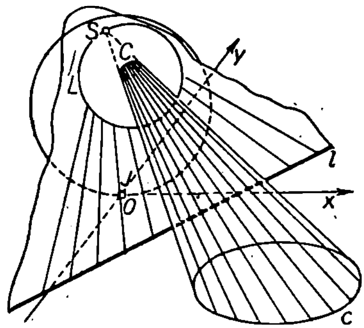

Obr. 8.

V prvém případě je nutné nazírat na rovinné obrazce doprovázející výklad jako na geografické „mapy" odpovídajících sférických útvarů. Pro množinu všech konečných komplexních čísel (bodů) si zavedeme název *konečná* čili *otevřená rovina* a pro množinu všech komplexních čísel název *úplná* čili *uzavřená rovina*. Termín „otevřená rovina" je ekvivalentní termínu „rovina komplexních čísel" (viz § 1) a termín „uzavřená rovina" termínu „koule komplexních čísel".

Stereografická projekce zobrazuje geometrická místa bodů v rovině na geometrická místa bodů na kouli. Na příklad libovolné kružnici c v rovině z odpovídá na kouli opět kružnice C neprocházející bodem S; libovolné přímce l v rovině z odpovídá kružnice L na kouli K procházející bodem S (obr. 8). Vidíme, že sférický obraz přímek a kružnic je tentýž. V souhlase s tím je možno říci, že *v úplné rovině komplexních čísel je přímka speciálním případem kružnice* (je to kružnice procházející bodem v nekonečnu). Zavedeme-li si tuto interpretaci, vidíme, že dvě různoběžky se protínají ve dvou bodech; jeden z nich je konečný, druhý je bod $z = \infty$. Dvě rovnoběžky je pak nutno považovat za dvojici kružnic procházejících bodem $z = \infty$ a navzájem se v tomto bodě dotýkajících.

Kružnice dělí kouli K na dvě části. Každou z nich budeme nazývat *kruhem.* „Kruhy“ jsou v této interpretaci i poloroviny, na př. polorovina $\operatorname{Im} z > 0$, která se stereograficky zobrazí na zadní polokouli K. Když kružnice C na kouli K neprochází bodem S (t. j. je stereografickým obrazem kružnice c v rovině z), pak jeden z obou kruhů, které ohraničuje, obsahuje bod S. Tento kruh budeme nazývat *vnějškem kružnice C.*

§ 6. Oblasti a jejich hranice. *Oblastí* v komplexní rovině nebo na kouli komplexních čísel budeme rozumět bodovou množinu M těchto vlastností:

a) s každým bodem z patří do M aspoň jedno jeho kruhové okolí;

b) libovolné dva body z_1 a z_2 z M je možno spojit spojitou čarou, která se skládá jen z bodů množiny M;

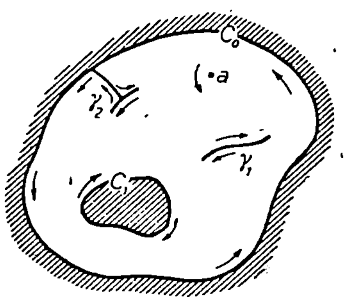

Obr. 9.

Na příklad kruhy $|z| < 1$, $|z - 1| < 2$ jsou oblastmi, ale uzavřený kruh $|z| \leq 1$ není oblastí, neboť pro body kružnice $|z| = 1$ není splněna podmínka a).

Hranicí C oblasti D budeme rozumět množinu všech bodů na kouli komplexních čísel (v rovině komplexních čísel) těchto vlastností:

a) body množiny C nepatří do D;

b) každé okolí bodu z množiny C obsahuje aspoň jeden bod z množiny D.

Na příklad hranici kruhu $|z| < 1$ tvoří kružnice $|z| = 1$.

Přidáme-li k oblasti D všechny body její hranice, dostaneme bodovou množinu, kterou budeme nazývat *uzavřená oblast* a budeme ji značit $\overline{D}$.

Na obr. 9 tvoří hranici oblasti D dvě uzavřené křivky C_0 a C_1, které oddělují množinu D od vnějších bodů,*) bod a a dva „výřezy“

*) Vnějším bodem jisté oblasti D na kouli komplexních čísel, resp. v rovině komplexních čísel, nazýváme bod z, neležící v oblasti D, pro nějž existuje okolí U_z, které neobsahuje body z D.

podél křivek γ_1 a γ_2. V dalších úvahách budeme vždy předpokládat, že hranice všech uvažovaných oblastí budou mít tuto strukturu, t. j. budou tvořeny konečným počtem uzavřených křivek (oddělujících vnější body) výřezů a jednotlivých bodů.

Počet souvislých částí, na které se rozpadá hranice oblasti, nazýváme *stupeň souvislosti* této oblasti. Tak na př. oblast na obr. 9 má souvislost stupně čtyři, t. j. hranice je tvořena čtyřmi souvislými částmi 1. C_0 a γ_2, 2. C_1, 3. γ_1 a 4. bod a. Speciálně, jestliže je hranice C oblasti D tvořena jedinou souvislou čarou, nazývá se D *jednoduše souvislá oblast.**)

Často budeme pracovat s oblastmi, na jejichž hranicích bude definován smysl oběhu. Na příklad na obr. 9 je naznačen smysl oběhu, při kterém zůstává vždy celá oblast vlevo.

Nakonec se budeme zabývat pojmem okolí. *Okolím* bodu z_0 budeme rozumět libovolnou oblast, která obsahuje bod z_0. Často bude výhodné uvažovat jisté „standardní" okolí. Jako standardní zavedeme (pro konečné body) kruhové okolí takto definované:

$$|z - z_0| < \varepsilon,$$

a pro bod $z_0 = \infty$ je definujeme jako kruh

$$|z| > \varepsilon.$$

Tento kruh zřejmě obsahuje bod $z = \infty$. Takové okolí budeme nazývat ε-okolí.

§ 7. Limita posloupnosti. Budiž dána posloupnost komplexních čísel

$$z_n = x_n + iy_n \quad (n = 0, 1, 2, \ldots),$$

kde x_n a y_n jsou libovolné reálné funkce celočíselného argumentu n.

Definice. Bod z je *limitou posloupnosti* $\{z_n\}$

$$\lim_{n\to\infty} z_n = z, \tag{1}$$

*) Nebudeme zde zavádět pojem křivky, oblouku, výřezu (řezu) a souvislé části, neboť jejich přesné definice by nás zavedly mimo rámec knihy. Třebaže se zdají tyto pojmy velmi prosté, vyžadují velmi jemných topologických úvah.

jestliže pro libovolné $\varepsilon > 0$ je možno najít číslo N takové, že pro všechna $n > N$ leží všechny body z_n v ε-okolí bodu z, jinými slovy, jestliže pro $z \neq \infty$

$$|z - z_n| < \varepsilon \text{ pro } n > N \tag{2}$$

a pro $z = \infty$

$$|z_n| > \varepsilon \text{ pro } n > N. \tag{3}$$

Budeme též říkat, že posloupnost $\{z_n\}$ konverguje k bodu z.

Jestliže bude existovat takové kladné číslo $M \neq \infty$, že pro všechna n bude

$$|z_n| \leqq M,$$

budeme nazývat posloupnost $\{z_n\}$ *ohraničenou*. Geometricky to znamená, že všechny body posloupnosti $\{z_n\}$ leží v kruhu o konečném poloměru.

Každá bodová posloupnost konečných bodů $\{z_n\}$, která konverguje ke konečnému bodu z, je ohraničená. Důkaz: Podle (2) všechna z_n počínaje z_{N+1} leží v jistém konečném kruhu K' (o poloměru ε). Vně K' leží tedy jen konečný počet bodů $z_1, z_2, \ldots, Z_N$. Konečný počet konečných bodů $z_n \neq \infty$ lze však vždy pokrýt jistým konečným kruhem K''. Stačí pak sestrojit kruh K obsahující oba kruhy K' a K'' a věta je dokázána.

Nechť je limita $z = x + iy$ konečná ($z \neq \infty$), pak lze nerovnost (2) psát ve tvaru

$$|z - z_n| = \sqrt{(x - x_n)^2 + (y - y_n)^2} < \varepsilon \text{ pro } n > N. \tag{4}$$

Ze (4) plyne, že reálné posloupnosti $\{x_n\}$ a $\{y_n\}$ konvergují k limitám x a y:

$$\lim_{n\to\infty} x_n = x; \lim_{n\to\infty} y_n = y. \tag{5}$$

Přenecháváme čtenáři, aby se přesvědčil, že naopak, jestliže existuje $\lim\limits_{n\to\infty} x_n = x$ a $\lim\limits_{n\to\infty} y_n = y$, má i posloupnost $\{z_n\}$, $z_n = x_n + iy_n$ limitu $z = x + iy$.

Podobná úvaha platí i pro polární souřadnice. Budiž $\lim\limits_{n\to\infty} z_n = z$ a bod z nechť neleží na záporné reálné poloose, $z \neq 0$, $z \neq \infty$. Pak je-li

$z_n = r_n e^{i\varphi_n}$, $z = re^{i\varphi}$, kde φ_n a φ jsou hlavní hodnoty argumentu, platí

$$\lim_{n\to\infty} r_n = r, \lim_{n\to\infty} \varphi_n = \varphi. \tag{6}$$

Důkaz. Je $r_n = \sqrt{x_n^2 + y_n^2}$ a v důsledku vztahu (5) a spojitosti druhé odmocniny $\lim_{n\to\infty}\sqrt{x_n^2 + y_n^2} = \sqrt{x^2 + y^2}$. Protože i argument je funkce spojitá (spojitost je zahrnuta v předpokladech o bodu z, viz § 12) je správná i druhá rovnice (6). Kdyby bod z ležel na záporné reálné poloose, položíme $z = re^{i\varphi}$, $z_n = r_n e^{i\varphi_n}$; pro φ_n a φ budeme však uvažovat jinou libovolnou jednoznačnou větev funkce Arg z, na př. větev $0 \leqq \varphi < 2\pi$, která má nespojitost na reálné kladné poloose. Rovnice (6) budou zřejmě i v tomto případě správné.

Platí tedy:

Věta [1]. Jestliže posloupnost $\{z_n = x_n + iy_n = r_n e^{i\varphi_n}\}$ konverguje ke konečné limitě $z = x + iy \neq \infty$, pak

$$\lim_{n\to\infty} x_n = x, \lim_{n\to\infty} y_n = y; \tag{5}$$

je-li $z = re^{i\varphi} \neq 0$, $\neq \infty$, pak platí pro hodnoty φ_n a φ vybrané výše uvedeným způsobem

$$\lim_{n\to\infty} r_n = r; \lim_{n\to\infty} \varphi_n = \varphi. \tag{6}$$

Věta platí i naopak bez jakýchkoliv omezení.

Poznámka. Nemá smyslu zavádět symboly $x + i\infty$ a $\infty + iy$, kde x a y jsou konečné, neboť na kouli komplexních čísel leží pouze jediný nekonečně vzdálený bod. K němu konvergují všechny posloupnosti $\{z_n = x_n + iy_n\}$, v nichž buď jedna z posloupností $\{x_n\}$, resp. $\{y_n\}$, nebo obě dvě vzrůstají nade všechny meze.*) Uvedených symbolů možno použít jen k udání směru v komplexní rovině nebo na komplexní kouli. Tak na př. říkáme: reálná čísla probíhají reálnou osu „od $-\infty$ do $+\infty$", čísla probíhají přímku $x = 3$ „od $3 - i\infty$ do $3 + i\infty$". Tím chceme (při běžném označení os) říci, že kladný smysl na reálné ose je odleva doprava, na přímce $x = 3$ odzdola nahoru.

*) Budeme nazývat veličinu x_n nekonečně velkou, bude-li $\lim_{n\to\infty} x_n = \infty$, t. j. pro libovolné $\varepsilon > 0$, existovat číslo N tak, že pro všechna $n > N$ bude $|x_n| > \varepsilon$.

Čtenář se snadno přesvědčí, že všechna pravidla pro počítání s limitami známá z analysy reálné proměnné zůstávají v platnosti i v našem rozšíření této analysy.

§ 8. Komplexní funkce reálného argumentu. Definice. Budeme nazývat $z = z(t)$ *komplexní funkcí reálného argumentu* v intervalu $t_1 < t < t_2$, jestliže bude každé hodnotě t z tohoto intervalu přiřazeno komplexní číslo $z = z(t)$.

Komplexní funkce reálného argumentu je ekvivalentní dvěma reálným funkcím reálné proměnné: $x = x(t)$ a $y = y(t)$, takovým, že platí

$$z = z(t) = x(t) + iy(t). \tag{7}$$

Definice. Budeme říkat, že bod z_0 je *limitou* funkce $z = z(t)$ pro $t \to t_0$

$$z_0 = \lim_{t \to t_0} z(t), \tag{8}$$

když pro libovolné $\varepsilon > 0$ lze najít takové číslo $\delta > 0$, že pro všechna t vyhovující nerovnosti*) $0 < |t - t_0| < \delta$ body $z(t)$ leží v ε-okolí bodu z_0. Když pro $z_0 \neq \infty$ položíme $z_0 = x_0 + iy_0$ čtenář si snadno dokáže ekvivalenci rovnice (8) se dvěma rovnicemi pro reálné funkce

$$x_0 = \lim_{t \to t_0} x(t);\ y_0 = \lim_{t \to t_0} y(t). \tag{9}$$

Definice. Jestliže limita $\lim\limits_{\Delta t \to 0} z(t + \Delta t)$ je konečná a shodná s hodnotou funkce $z = z(t)$ v bodě t:

$$\lim_{\Delta t \to 0} z(t + \Delta t) = z(t) \tag{10}$$

říkáme, že funkce $z = z(t)$ je *spojitá v bodě t*.

Omezíme se na vyšetřování funkcí spojitých ve všech bodech oblasti, v níž jsou definovány. Probíhá-li argument t definiční oblast

*) Hodnotu $t = t_0$ vylučujeme, neboť nemá na limitu vliv. Jako pro reálnou proměnnou, funkce $z = z(t)$ nemusí být v bodě $t = t_0$ definována. Na př. $\lim\limits_{x \to 0} \frac{\sin x}{x} = 1$ nehledě na to, že $\frac{\sin x}{x}$ není definována v bodě $x = 0$.

funkce $z = z(t)$, opisuje bod $z(t)$ v komplexní rovině křivku, která se ve vektorovém počtu nazývá *hodograf* vektoru $z(t)$.

Definice. Konečná limita

$$\dot{z}(t) = \lim_{\Delta t \to 0} \frac{z(t + \Delta t) - z(t)}{\Delta t} =$$

$$= \lim_{\Delta t \to 0} \left\{ \frac{x(t + \Delta t) - x(t)}{\Delta t} + \mathrm{i}\, \frac{y(t + \Delta t - y(t)}{\Delta t} \right\} = \dot{x}(t) + \mathrm{i}\dot{y}(t) \qquad (11)$$

se nazývá *derivací* funkce $z = z(t)$ v bodě t. Použitím obr. 10 si čtenář sám snadno dokáže, že vektor derivace $\dot{z}(t)$ leží ve směru tečny ke křivce $z = z(t)$ v bodě t, při čemž z existence konečné derivace $\dot{z}(t) \neq 0$ plyne existence tečny. Body křivky, pro něž $\dot{z}(t) = 0$, t. j. $\dot{x}(t) = 0$, $\dot{y}(t) = 0$, jsou t. zv. singulární body křivky (body zvratu, dvojné body atd.).

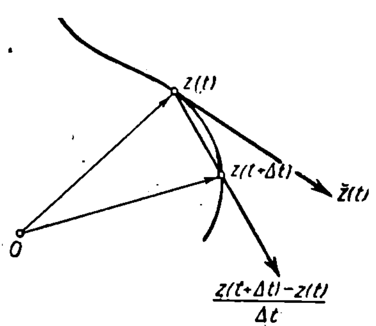

Obr. 10.

Příklad. Funkce

$$z = z_0 + re^{\mathrm{i}t}, \quad -\pi \leq t < \pi, \qquad (12)$$

kde z_0 je komplexní a r reálné číslo, definuje kružnici o poloměru r se středem v bodě $z_0 = x_0 + \mathrm{i}y_0$. Důkaz. Z (12) plyne, že vektor spojnice bodů z_0 a z_1, $z - z_0 = re^{\mathrm{i}t}$ má konstantní modul a argument probíhá od $-\pi$ do π (uvažujeme hlavní hodnoty argumentu). Komplexní funkce (12) je ekvivalentní dvěma reálným funkcím

$$\begin{aligned} x &= x_0 + r\cos t, \\ y &= y_0 + r\sin t. \end{aligned} \qquad (13)$$

Rovnice (13) jsou zřejmě obyčejnými parametrickými rovnicemi naší kružnice. Derivace funkce (12)

$$\dot{z} = \dot{x} + \mathrm{i}\dot{y} = -r\sin t + \mathrm{i}\, r\cos t = \mathrm{i}r(\cos t - \mathrm{i}\sin t) = \mathrm{i}re^{\mathrm{i}t} = \mathrm{i}(z - z_0)$$

je representována vektorem tečny k naší kružnici.

Pro další úvahy si musíme zavést ještě několik pojmů. Rovinnou křivku budeme nazývat *hladkou*, bude-li definována funkcí $z = z(t)$, $t_1 \leqq t \leqq t_2$ a bude-li mít ve všech bodech intervalu $\langle t_1, t_2 \rangle$ spojitou derivaci $\dot{z}(t) \neq 0$.*)

Pojem hladkosti říká, že směr (směrnice) tečny ke křivce se mění spojitě s bodem dotyku. Křivka se nazývá *po úsecích hladká*, jestliže se skládá z konečného počtu hladkých křivek navzájem souvisejících. V bodech styku nemusí tečna k takové křivce existovat. Je jasné, že každá po úsecích hladká (a též hladká) křivka má konečnou délku. *V dalších úvahách budeme vždy předpokládat křivky po úsecích hladké.*

§ 9. Vyjádření kmitů v komplexním tvaru. Použití komplexních funkcí reálného argumentu je důležité v theorii kmitů. Mějme jednoduchý harmonický pohyb, který je popsán rovnicemi

$$A_0 \cos(\omega t + \varphi) \quad \text{a} \quad A_0 \sin(\omega t + \varphi). \tag{14}$$

Místo dvou funkcí (14) budeme psát jedinou komplexní funkci reálného argumentu

$$A(t) = A_0\{\cos(\omega t + \varphi) + \mathrm{i} \sin(\omega t + \varphi)\} = A_0 \mathrm{e}^{\mathrm{i}(\omega t + \varphi)} = A \mathrm{e}^{\mathrm{i}\omega t}, \tag{15}$$

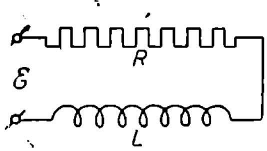

Obr. 11.

kde $A = A_0 \mathrm{e}^{\mathrm{i}\varphi}$. $A_0 = |A|$ je amplituda, $\varphi = \arg A$ fázový posun, ω kruhová frekvence harmonických kmitů, které dostaneme po oddělení reálné a imaginární části rovnice (15). Budeme nazývat (15) *komplexním tvarem harmonického kmitu* nebo též stručněji *komplexním kmitem.*

Komplexní kmit $A(t) = A\mathrm{e}^{\mathrm{i}\omega t} = A_0 \mathrm{e}^{\mathrm{i}(\omega t + \varphi)}$ lze geometricky interpretovat jako vektor konstantního modulu A_0, otáčející se úhlovou rychlostí ω. V elektrotechnice je často výhodné jej při konstantní frekvenci ω zobrazit jako vektor s konstantním modulem A_0 a argumentem φ, t. j. podle naší úmluvy jako komplexní číslo $A = A_0 \mathrm{e}^{\mathrm{i}\varphi}$ (viz obr. 12).

Použijme komplexního tvaru kmitu k některým zjednodušením. Ukážeme si to na jednoduchém fysikálním příkladě. Budiž dán obvod

*) Derivací na levém, resp. pravém konci intervalu $\langle t_1, t_2 \rangle$ budeme rozumět limitu zprava, resp. zleva výrazu (11). Bude-li křivka uzavřená, t. j. $z(t_1) = z(t_2)$, budeme ještě žádat, aby $\dot{z}(t_1) = \dot{z}(t_2)$.

sestavený z ohmického odporu R a samoindukce L v serii, na nějž aplikujeme elektromotorickou sílu $\mathcal{E}$ (e.m.s.). Viz obr. 11. Z fysiky je známá tato diferenciální rovnice pro elektrický proud $\mathcal{J}$:

$$\mathcal{E} - L\frac{\mathrm{d}\mathcal{J}}{\mathrm{d}t} = R\mathcal{J}. \tag{16}$$

Nechť je vnější e.m.s. kosinusová nebo sinusová, t. j. rovna buď $E_0 \cos(\omega t + \varphi)$ nebo $E_0 \sin(\omega t + \varphi)$. Podle dříve řečeného budeme předpokládat komplexní e.m.s. $\mathcal{E} = E\mathrm{e}^{\mathrm{i}\omega t}$, kde $E = E_0\mathrm{e}^{\mathrm{i}\varphi}$. Ustálené (stacionární) řešení diferenciální rovnice (16) dostaneme též v komplexním tvaru*), tedy $\mathcal{J} = I\mathrm{e}^{\mathrm{i}\omega t}$, kde $I = I_0\mathrm{e}^{\mathrm{i}\psi}$. Je (viz př. § 8) $\dfrac{d\mathcal{J}}{dt} = I\mathrm{i}\omega\mathrm{e}^{\mathrm{i}\omega t} = \mathrm{i}\omega\mathcal{J}$ a rovnice (16) má tvar

$$\mathcal{E} - \mathrm{i}\omega L\mathcal{J} = R\mathcal{J}$$

čili

$$\mathcal{J} = \frac{\mathcal{E}}{R + \mathrm{i}\omega L} = \frac{\mathcal{E}}{Z}, \tag{17}$$

kde

$$Z = R + \mathrm{i}\omega L. \tag{18}$$

Veličina Z se nazývá *impedance* neboli *komplexní odpor* okruhu. Vztah (17) je možno považovat za všeobecnění Ohmova zákona. Položme $Z = Z_0\mathrm{e}^{\mathrm{i}\delta}$ kde $Z_0 = |Z| = \sqrt{R^2 + \omega^2 L^2}$, $\delta = \arg Z = \operatorname{arctg}\dfrac{\omega L}{R}$, a dostaneme z (17)

$$\mathcal{J} = \frac{E_0}{Z_0}\,\mathrm{e}^{\mathrm{i}(\omega t + \varphi - \delta)}. \tag{19}$$

Z (19) je ihned vidět, že amplituda proudu se dostane z amplitudy pro e.m.s. dělením veličinou Z_0 a proud je proti e.m.s. fázově posunut o δ. Veličina $Z_0 = \sqrt{R^2 + \omega^2 L^2}$ — modul komplexního odporu, — se nazývá *úplným* (*zdánlivým*) *odporem*. Oddělíme-li ve výrazu (19) reálnou a imaginární část, dostaneme proudy odpovídající kosinusové, resp. sinusové e.m.s.

Zkoumejme proměnné vektory $\mathcal{E}$ a $\mathcal{J}$ zobrazující komplexní e.m.s.

---

*) To plyne z theorie lineárních diferenciálních rovnic s konstantními koeficienty. Rovnice (16) je rovnice tohoto typu.

a proud. Z výše uvedeného plyne, že oba vektory se otáčejí kolem počátku s touže frekvencí ω, a to tak, že proud $\mathcal{J}$ bude konstantně posunut o δ vzhledem k $\mathcal{E}$. Z toho plyne, že oba vektory $\mathcal{J}$ i $\mathcal{E}$ se budou pohybovat jako jeden pevný celek. V elektrotechnice se zobrazují $\mathcal{J}$ a $\mathcal{E}$ jako dva pevné vektory (viz obr. 12).

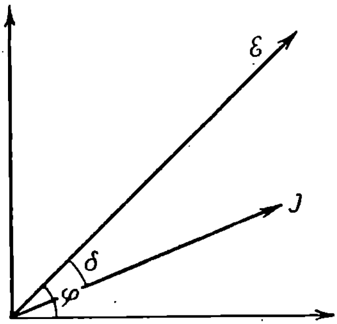

Obr. 12.

V obecnějším případě, když pro komplexní e.m.s. $E = E_0 e^{i(\omega t+\varphi)}$ se amplituda proudu i fázový posun $\mathcal{E}$ a $\mathcal{J}$ mění s časem, nepohybuje se dvojice vektorů $\mathcal{E}$ a $\mathcal{J}$ jako pevný celek. V tomto případě se zobrazí $\mathcal{E}$ jako konstantní vektor $E = E_0 e^{i\varphi}$ a sestrojí se křivka, kterou opisuje konec vektoru $\mathcal{J}$ (proudový diagram). Zaveďme si veličiny

$$Z_R = R, \; Z_L = i\omega L.$$

Budeme je nazývat impedancí ohmického odporu, resp. samoindukce. Vztah (18) ukazuje, že při zapojení R a L v serii se jejich impedance sčítají. Snadno se dokáže, že rovnice (17) je platná i pro zapojení R a L paralelně, jestliže si vyjádříme impedanci Z podle pravidla pro paralelní zapojení:

$$Z = \frac{1}{\frac{1}{R} + \frac{1}{i\omega L}}.$$

Analogicky je možno odvodit i impedanci kapacity $Z_C = \frac{1}{i\omega C}$. V elektrotechnice se dokazuje, že zobecněný zákon Ohmův (17) platí pro libovolný okruh vytvořený libovolnou kombinací R, L a C, při čemž při výpočtu impedance používáme běžných pravidel pro zapojení. Popsaná methoda výpočtu okruhů je formálně značně prostší než methoda diferenciálních rovnic.

§ 10. Funkce komplexní proměnné. Mějme libovolnou množinu M bodů koule komplexních čísel, při čemž může k M patřit i bod $z = \infty$.

Definice. Budeme říkat, že na množině M je definována *funkce komplexní proměnné*,

$$w = f(z), \tag{20}$$

když každému z z množiny M bude přiřazena jedna nebo několik hodnot w (mezi nimi může být i hodnota $w = \infty$).

Proměnná z se nazývá *nezávisle proměnná* neboli *argument funkce* a w — *závisle proměnná* neboli *funkce*. Jestliže každému z je přiřazeno jen jedno jediné w, funkce (20) se nazývá *jednoznačná*, v opačném případě *mnohoznačná*.

Množinu všech bodů w, odpovídajících podle vztahu (20) všem bodům z z M, označíme N a budeme říkat, že funkce (20) je zobrazení množiny M na množinu N. Jestliže ani M ani N nebudou obsahovat bod ∞, můžeme je interpretovat jako množiny ležící v komplexních rovinách z, resp. w.

Je-li speciálně množina M množinou všech kladných celých čísel, funkce (20) přejde v posloupnost, o níž byla řeč v § 7. Je-li funkce M množina všech reálných čísel, je (20) komplexní funkcí reálné proměnné (viz § 8).

Podle (20) bodu w z množiny N odpovídá jeden nebo více (může se stát, že i nekonečně mnoho) bodů z z množiny M (druhý případ nastane, když funkce $w = f(z)$ nabývá stejných hodnot v různých bodech množiny M). To znamená, že je na množině N definována funkce

$$z = \varphi(w), \tag{21}$$

zobrazující množinu N na množinu M; funkce (21) se nazývá *inversní* k (20).

Zvláště důležitý je případ, kdy funkce $w = f(z)$ je jednoznačná na M a funkce $z = \varphi(w)$ je jednoznačná na N; v tomto případě nazýváme zobrazení $w = f(z)$ *vzájemně jednoznačné* nebo též *jedno-jednoznačné*. Při jedno-jednoznačném zobrazení každým dvěma různým bodům z_1, z_2 z M odpovídají dva různé body w_1, w_2 z N a naopak.

V dalším budeme mít často co dělat se zobrazeními definovanými složenými funkcemi. Nechť funkce $\omega = f_1(z)$ zobrazí množinu M na množinu N a nechť funkce $w = f_2(\omega)$ zobrazí množinu N na množinu Q

(M, N, Q leží na koulích z, ω, w). Zobrazení množiny M na množinu Q zprostředkované funkcí

$$w = f(z) = f_2[f_1(z)] \tag{22}$$

se nazývá *složením* neboli *superposicí* zobrazení f_1 a f_2.

V dalším budeme často studovat zobrazení vzniklé superposicí tří i více zobrazení.

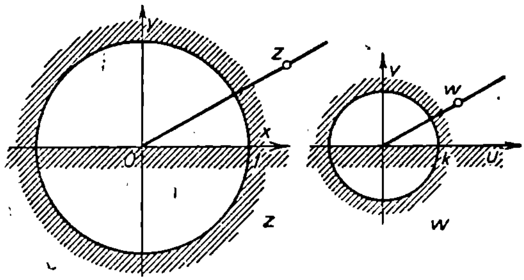

Obr. 13.

Podotkněme ještě nakonec, že jedna funkce komplexní proměnné $w = f(z)$ definovaná na množině M je ekvivalentní se dvěma reálnými funkcemi dvou reálných proměnných

$$u = u(x, y), \quad v = v(x, y) \tag{23}$$

(kde jsme položili $z = x + iy$, $w = u + iv$).

V dalších úvahách budeme nejčastěji studovat případ, kdy množiny M a N budou oblasti*) na koulích komplexních čísel z, resp. w. Budeme je značit D a Δ.

§ 11. Příklady. Uveďme na příkladech pojmy definované v § 10.

Příklad 1. Budiž

$$w = kz, \tag{24}$$

kde k je reálná kladná konstanta. V polárních souřadnicích $z = re^{i\varphi}$, $w = \varrho e^{i\psi}$, přejde (24) na dvě rovnice

$$\varrho = kr, \quad \psi = \varphi^{**}, \tag{25}$$

které nám umožňují geometrickou interpretaci zobrazení (24). Druhá z rovnic (25) nám říká, že každý bod z zůstane při zobrazení (24) na

---

*) Viz princip zachování oblastí § 23.

**) Měli bychom vlastně psát $\psi = \varphi + 2k\pi$, ale to nemá smysl, neboť připočtení $2k\pi$ nemění nic na zkoumaném zobrazení. Podobně budeme postupovat i v ostatních příkladech § 11.

svém polopaprsku Oz. Podle prvé z rovnic (25) modul z se při zobrazení (24) k-krát zvětší (pro $k > 1$), resp. zmenší (pro $k < 1$). Mluvíme o *dilataci roviny* (v širším slova smyslu) s modulem dilatace k (na obr. 13 $k = \frac{1}{2}$). Jestliže na příklad oblast D je jednotkový kruh $|z| < 1$, pak jeho obraz Δ je kruh $|w| < k$, je-li D horní polorovina $\operatorname{Im} z > 0$, její obraz Δ je tatáž polorovina $\operatorname{Im} w > 0$.

Příklad 2. Budiž

$$w = e^{i\alpha}z, \tag{26}$$

kde α je reálné číslo. Položíme $z = re^{i\varphi}$, $w = \varrho e^{i\psi}$ a dostaneme

$$\varrho = r,\ \psi = \varphi + \alpha.$$

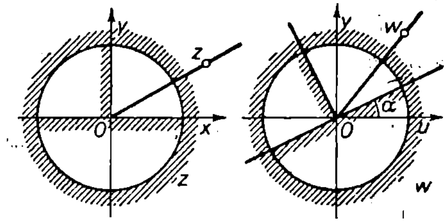

Obr. 14.

Z toho plyne, že při zobrazení (26) každý bod z zůstane na své kružnici $|z| = r$, kde r je modul bodu z, ale pootočí se o úhel α: zobrazení (26) je *pootočení* roviny z o úhel α (viz obr. 14). Jestliže je speciálně $\alpha = \frac{1}{2}\pi$, má (26) tvar $w = iz$ a je to tedy pootočení roviny o pravý úhel v kladném smyslu; pro $\alpha = \pi$ dostane (26) tvar $w = -z$, t. j. pootočení o π v kladném smyslu.

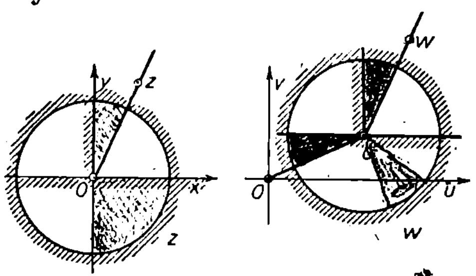

Obr. 15.

Příklad 3. Budiž

$$w = z + b, \tag{27}$$

kde $b = \beta_1 + i\beta_2$ je komplexní číslo. Položme $z = x + iy$, $w = u + iv$ a (27) přejde na tvar

$$u = x + \beta_1,\ v = y + \beta_2.$$

Z toho ihned vidíme, že zobrazení (27) je *rovnoběžné posunutí* roviny z o vektor b. Na příklad kruh $|z| < r$ přejde v kruh $|w - b| < r$ (obr. 15).

Příklad 4. Budiž obecně

$$w = az + b, \tag{28}$$

kde $a = ke^{i\alpha}$ a $b = \beta_1 + i\beta_2$ jsou komplexní čísla, *lineární funkce komplexní proměnné z*. Zobrazení (28) můžeme považovat za superposici tří zobrazení:

$$\omega = kz,\ \omega_1 = e^{i\alpha}\omega,\ w = \omega_1 + b.$$

Redukuje se tedy zobrazení (28) *geometricky na otočení, dilataci v širším slova smyslu (záleží na velikosti k, $k \gtrless 1$) a rovnoběžný posun.* Zobrazení zprostředkované funkcí typu (28) budeme nazývat *lineární zobrazení.*

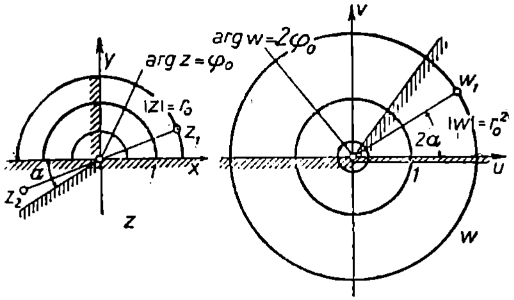

Obr. 16.

Příklad 5. Budiž

$$w = z^2; \qquad (29)$$

položíme $z = re^{i\varphi}$, $w = \varrho e^{i\psi}$ a dostaneme

$$\varrho = r^2,\ \psi = 2\varphi.$$

Z toho plyne, že při zobrazení (29) se zdvojnásobí argument každého bodu; body ležící na kružnici $|z| = r_0$ přejdou na kružnici $|w| = r_0^2$. Horní polorovině $\mathrm{Im}\, z > 0$ odpovídá celá rovina w s vyloučením paprsku $\psi = 0$. Zobrazení (29) je jedno-jednoznačné uvnitř horní půlroviny $\mathrm{Im}\, z > 0$; jestliže budeme u výřezu podél reálné kladné poloosy $\psi = 0$ v rovině w uvažovat dva „břehy", horní a dolní, bude funkce $w = z^2$ jedno-jednoznačná v uzavřené oblasti $\mathrm{Im}\, z \geqq 0$. Přitom bodům $\varphi = 0$ odpovídá horní „břeh" polopřímky $\psi = 0$ a bodům $\varphi = \pi$ odpovídá dolní „břeh" polopřímky $\psi = 0$ (obr. 16).

Bude-li D nekonečná výseč $0 < \varphi < \pi + \alpha$, kde $\alpha > 0$, vyplňují body $w = z^2$ celou rovinu w. Zobrazení nebude jedno-jednoznačné, neboť body z_1 a $z_2 = -z_1$, z nichž prvý leží v I. kvadrantě a druhý ve III. kvadrantě, mají tentýž obraz $w_1 = z_1^2 = z_2^2$ (obr. 16).

Příklad 6. Budiž $w = f(z)$ definována v uzavřeném kruhu $|z| \leqq 1$ rovnicí*)

*) Druhou z rovnic (30) musíme vypsat, neboť dělení nulou není definováno.

$$
\begin{aligned}
f(z) &= \frac{1}{1-|z|}\ \text{pro}\ |z| < 1,\\
f(z) &= \ \infty\ \text{pro}\ |z| = 1.
\end{aligned}
\tag{30}
$$

Funkce (30) zobrazí kruh $|z| \leqq 1$ na uzavřený interval $1 \leqq u \leqq \infty$, $v = 0$ reálné kladné poloosy roviny w čili na uzavřený menší oblouk poledníku koule komplexních čísel w procházejícího bodem $w = 1$ a rozděleného body $w = 1$ a $w = \infty$.

Příklad 7. Zkoumejme ještě funkci

$$w = |z|\, z. \tag{31}$$

Položíme $z = re^{i\varphi}$, $w = \varrho e^{i\psi}$ a dostaneme

$$\varrho = r^2,\ \psi = \varphi.$$

Zobrazení (31) připomíná zobrazení (29), ale není s ním totožné. Zobrazení (31) je na příklad jedno-jednoznačné uvnitř kruhu $|z| < 1$.

V dalším odkryjeme hluboké rozdíly mezi příklady 1—5 a dvěma posledními příklady.

§ 12. Limita funkce. Nechť je funkce komplexní proměnné $w = f(z)$ definována všude v okolí bodu z_0, případně s vyloučením tohoto bodu samého (viz pozn. na str. 30).

Definice. *Jednoznačná funkce $w = f(z)$ má limitu w_0 pro $z \to z_0$,* což píšeme takto

$$w_0 = \lim_{z \to z_0} f(z), \tag{32}$$

když k libovolnému $\varepsilon > 0$ lze najít $\delta > 0$ takové, že funkce $w = f(z)$ zobrazí δ-okolí bodu z_0 na ε-okolí bodu w_0, s případnou výjimkou bodu z_0 samého.

Poznamenejme ještě, že naše definice platí jak pro konečné, tak pro nekonečné hodnoty čísla z_0 i w_0. V případě, že z_0 i w_0 jsou konečné body, limita (32) existuje, když z nerovnosti

$$0 < |z - z_0| < \delta \tag{33}$$

plyne nerovnost

$$|f(z) - w_0| < \varepsilon. \tag{34}$$

Pro případ na př. $z_0 \neq \infty$, $w_0 = \infty$ limita (32) existuje, když z nerovniny

$$0 < |z - z_0| < \delta$$

plyne

$$|f(z)| > \varepsilon. \tag{35}$$

Přenecháváme čtenáři přesnou formulaci případů

$$\lim_{z \to \infty} f(z) = w_0 \neq \infty \text{ a } \lim_{z \to \infty} f(z) = \infty$$

jako cvičení.

Z definice plyne okamžitě: budiž $\{z_n\}$ libovolná nekonečná posloupnost komplexních čísel konvergujících k bodu z_0, pak nekonečná posloupnost bodů $\{w_n = f(z_n)\}$ konverguje k bodu w_0 ve smyslu § 7. Je-li $z = z(t)$ libovolná spojitá křivka procházející bodem $z_0 = z(t_0)$, pak komplexní funkce reálné proměnné $f[z(t)]$ konverguje k w_0 pro $t \to t_0$ ve smyslu § 8. Tedy: *limita v komplexním oboru je nezávislá na způsobu, kterým se z blíží k* z_0.

Poznamenejme ještě, že *každá funkce $w = f(z)$, která má konečnou limitu pro $z \to z_0$ je v okolí bodu z_0 ohraničená.* Důkaz je zcela analogický odpovídajícímu důkazu pro posloupnosti v § 7, a proto jej ponecháváme čtenáři jako cvičení.

Konečně stejně jako věta [1] § 7 se dokáže:

Věta [2]. *Je-li $z_0 = x_0 + iy_0 = r_0 e^{i\varphi_0}$, $w_0 = u_0 + iv_0 = \varrho_0 e^{i\psi_0}$, pak z konvergence funkce $w = f(z) = u(x, y) + i\, v(x, y) = \varrho(r, \varphi)\, e^{i\psi(r, \varphi)}$ k limitě w_0 pro $z \to z_0$ plyne pro $w_0 \neq \infty$*

$$\lim_{z \to z_0} u(x, y) = u_0, \lim_{z \to z_0} v(x, y) = v_0 \tag{36}$$

a pro $w_0 \neq 0$, $\neq \infty$ při vhodné volbě obou argumentů

$$\lim_{z \to z_0} \varrho(r, \varphi) = \varrho_0, \lim_{z \to z_0} \psi(r, \varphi) = \psi_0. \tag{37}$$

Věta [2] *platí i naopak, bez výjimek.*

Poznamenejme ještě závěrem, že všechna pravidla pro počítání s limitami, známá čtenáři z theorie funkcí reálné proměnné, platí bez výjimky i pro funkce komplexní proměnné. Nebudeme se zde tedy zdržovat ani jejich formulací ani jejich důkazy.

§ 13. Spojitost. Definice. Funkce $w = f(z)$ je *spojitá v bodě* $z = z_0$, když existuje konečná limita v tomto bodě a její hodnota je rovna hodnotě funkce v tomto bodě, t. j.

$$\lim_{z \to z_0} f(z) = f(z_0). \tag{38}$$

Tuto definici možno formulovat i pomocí nerovností. Tak na př. pro konečný bod z_0 má tvar: funkce $w = f(z)$ je spojitá v bodě $z = z_0$ když pro libovolně malé $\varepsilon > 0$ lze nalézt takové $\delta > 0$, že pro všechna*) z, jež vyhovují nerovnosti

$$|z - z_0| < \delta, \tag{39}$$

platí nerovnost

$$|f(z) - f(z_0)| < \varepsilon. \tag{40}$$

Tak jako v theorii funkcí reálné proměnné položíme $z - z_0 = \Delta z$ a budeme Δz nazývat *přírůstkem argumentu* a $f(z) - f(z_0) = \Delta w$ *přírůstkem funkce*. Podmínku (38) spojitosti funkce v bodě z_0 lze pak formulovat pomocí přírůstků též takto:

$$\lim_{\Delta z \to 0} \Delta w = 0. \tag{41}$$

Podle běžné terminologie nazveme *nekonečně malou veličinou* funkci konvergující k 0. Pak je možno vztah (41) číst též takto: funkce $w = f(z)$ je spojitá v bodě z, jestliže nekonečně malému přírůstku argumentu Δz odpovídá nekonečně malý přírůstek funkce Δw.

Definice. Funkce spojitá v každém bodě oblasti D se nazývá *spojitá v oblasti* D.

Nyní si budeme ilustrovat naše definice na několika příkladech. Funkce př. 1—7 § 11 jsou kromě př. 6 spojité v celé otevřené rovině z. Funkce z př. 6 je spojitá v jednotkovém otevřeném kruhu. Uveďme si ještě dva další příklady.

Příklad 1. *Hlavní hodnota* arg z *je spojitá pro všechna* $z \neq 0, \neq \infty$ *neležící na záporné reálné poloose.* Důkaz: Budiž z_0 libovolný bod a ε

*) Zde nemusíme vyloučit hodnotu $z = z_0$, neboť pro $z = z_0$, $f(z) - f(z_0) = 0$, a nerovnost (40) je splněna. Kdybychom ale nevyloučili hodnotu $z = z_0$ při definici limity, nebylo by rozdílu mezi funkcemi majícími limitu a funkcemi spojitými. Neboť pak by pro každé $\varepsilon > 0$ bylo $|f(z_0) - w_0| < \varepsilon$ a protože $f(z_0)$ a w_0 jsou konstanty a ε libovolně malé kladné číslo, muselo by být $f(z_0) = w_0$.

libovolné reálné číslo. Označme si δ poloměr největší kružnice se středem v bodě z_0, uvnitř které neleží žádný bod záporné reálné poloosy tak, že celá kružnice leží ve výseči o středovém úhlu 2ε. Pak pro všechna $|z - z_0| < \delta$ zřejmě platí $|\arg z - \arg z_0| < \varepsilon$.

V bodech $z = 0$ a $z = \infty$ není funkce definována, proto nelze ani mluvit o její spojitosti v těchto bodech. V bodech záporné reálné poloosy má hlavní hodnota $\arg z$ nespojitost: $\arg z \to \pi$ pro body $z \to z_0$ z horní poloroviny (z_0 leží na záporné reálné poloose), ale $\arg z \to -\pi$ pro body $z \to z_0$ z dolní poloroviny.

Příklad 2. Budiž

$$w = f(z) = \frac{1}{2i}\left(\frac{z}{\bar{z}} - \frac{\bar{z}}{z}\right); \tag{42}$$

položíme $z = re^{i\varphi}$ a použijeme Eulerova vzorce (14) § 3 a dostaneme

$$w = \frac{1}{2i}\left(e^{2i\varphi} - e^{-2i\varphi}\right) = \sin 2\varphi.$$

Z toho je ihned vidět, že v libovolně malém okolí bodu $z_0 = 0$ nabývá funkce všech hodnot intervalu $\langle -1, 1\rangle$. Tedy nerovnost (34) nemůže být splněna pro všechna z z ε-okolí bodu z_0, volíme-li ε dostatečně malé ($\varepsilon < \frac{1}{2}$), ať při tom volíme w_0 jakkoliv. Vidíme tedy, že naše funkce nemá limitu pro $z \to 0$. Poznamenejme ještě, že limita $f(z) = f[z(t)]$ pro $z \to 0$ podél libovolné křivky $z = z(t)$ existuje (pokud má $z = z(t)$ tečnu v bodě $z = 0$). Tyto limity jsou však pro různé křivky obecně různé.

Základní věty o spojitých funkcích reálné proměnné zůstávají v platnosti i pro funkce komplexní proměnné, nebudeme se tedy zdržovat ani jejich formulací ani jejich důkazy. Z vět o funkcích spojitých v jisté oblasti D uvedeme bez důkazu dvě:

1. *Každá funkce $w = f(z)$ spojitá v uzavřené oblasti $\bar{D}$, je v této oblasti ohraničená, t. j. existuje takové pevné reálné číslo $M \neq \infty$, že $|f(z)| \leq M$ pro všechna z z $\bar{D}$.*

2. *Funkce $w = f(z)$ spojitá v uzavřené oblasti $\bar{D}$, nabývá v této oblasti své maximální a minimální hodnoty (vzhledem k modulu).*

Obě věty platí v témže znění i pro funkce spojité na uzavřené křivce nebo na oblouku, k němuž počítáme oba jeho koncové body.

§ 14. Cauchy-Riemannovy diferenciální rovnice. Budiž $w = f(z)$ jednoznačná funkce definovaná v jistém okolí bodu $z \neq \infty$. Vybereme z okolí tohoto bodu body $Z = z + \Delta z$ a označíme Δw přírůstek funkce při přechodu od bodu Z do bodu z:

$$\Delta w = f(z + \Delta z) - f(z).$$

Definice. Funkce $w = f(z)$ je *diferencovatelná* v bodě z, když existuje konečná limita $\lim\limits_{\Delta z \to 0} \dfrac{\Delta w}{\Delta z}$. Tato limita se nazývá *derivace* funkce $w = f(z)$ v bodě z a označujeme ji symbolem

$$f'(z) = \lim_{\Delta z \to 0} \frac{\Delta w}{\Delta z} \tag{43}$$

Stejným způsobem jako v analyse funkcí reálné proměnné se dokáže, že z diferencovatelnosti funkce (je-li $f'(z) \neq \infty$) v bodě z plyne ihned spojitost funkce v bodě z. Opačná věta neplatí.

Budiž $w = f(z) = u(x, y) + iv(x, y)$ a hledejme podmínky, které musí splňovat funkce $u(x, y)$ a $v(x, y)$, aby funkce $w = f(z)$ byla diferencovatelná v bodě z. Předpokládejme, že derivace $f'(z)$ existuje. Pak podle definice (43) § 12 k libovolnému $\varepsilon > 0$ lze nalézt $\delta > 0$ takové, že pro všechna Δz, pro která $|\Delta z| < \delta$ platí

$$\left| \frac{\Delta w}{\Delta z} - f'(z) \right| < \varepsilon \tag{44}$$

Položme nejprve $\Delta z = te^{i\alpha}$, kde α — je libovolná reálná konstanta a $t = |\Delta z|$. Pak pro $t < \delta$ bude nerovnost (44) splněna nezávisle na volbě konstanty α (viz § 12). To znamená, že $\lim\limits_{\Delta z \to 0} \dfrac{\Delta w}{\Delta z}$ je nezávislá na volbě konstanty α a rovná se $f'(z)$. Použijeme toho a zvolíme $\alpha = 0$. Pak je přírůstek $\Delta z = t$ reálný. Označme ho Δx. Podle (43) dostaneme

$$f'(z) = \lim_{\Delta x \to 0} \frac{\{u(x + \Delta x, y) - u(x, y)\} + i\{v(x + \Delta x, y) - v(x, y)\}}{\Delta x} =$$

$$= \frac{\partial u}{\partial x} + i \frac{\partial v}{\partial x}. \tag{45}$$

Položme nyní $\alpha = \frac{\pi}{2}$ potom přírůstek $\Delta z = it$ je ryze imaginární, označme ho $i\Delta y$ a podle (43) dostaneme

$$f'(z) = \lim_{\Delta y \to 0} \frac{\{u(x, y + \Delta y) - u(x, y)\} + i\{v(x, y + \Delta y) - v(x, y)\}}{i\Delta y} =$$

$$\boxed{= -i\frac{\partial u}{\partial y} + \frac{\partial v}{\partial y}.} \qquad (46)$$

Porovnáním pravých stran rovnic (45) a (46) dostaneme

$$\boxed{\frac{\partial u}{\partial x} = \frac{\partial v}{\partial y}; \quad \frac{\partial u}{\partial y} = -\frac{\partial v}{\partial x}.} \qquad (47)$$

Rovnice (47) se nazývají *Cauchy-Riemannovy diferenciální rovnice.* Dokázali jsme tedy, že pro diferencovatelnost funkce $w = f(z)$ v bodě z je nutná: 1. existence parciálních derivací $\frac{\partial u}{\partial x}, \frac{\partial u}{\partial y}, \frac{\partial v}{\partial x}, \frac{\partial v}{\partial y}$ a 2. splnění Cauchy-Riemannových diferenciálních rovnic.

Hledejme nyní postačující podmínky. Předpokládejme, že funkce $u(x, y)$ a $v(x, y)$ mají v bodě z totální diferenciál*) a dokážeme, že pak z platnosti Cauchy-Riemannových rovnic plyne existence derivace $f'(z)$. Z diferencovatelnosti funkce dvou proměnných plyne, že lze jejich přírůstky psát ve tvaru

$$\begin{aligned} \Delta u &= \frac{\partial u}{\partial x}\Delta x + \frac{\partial u}{\partial y}\Delta y + \eta_1|\Delta z|, \\ \Delta v &= \frac{\partial v}{\partial x}\Delta x + \frac{\partial v}{\partial y}\Delta y + \eta_2|\Delta z|, \end{aligned} \qquad (48)$$

kde $|\Delta z| = \sqrt{\Delta x^2 + \Delta y^2}$ a $\eta_1 \to 0$, $\eta_2 \to 0$ pro $\Delta z \to 0$. Podle (48) je

$$\frac{\Delta w}{\Delta z} = \frac{\Delta u + i\Delta x}{\Delta x + i\Delta y} =$$

$$= \frac{\left(\frac{\partial u}{\partial x}\Delta x + \frac{\partial u}{\partial y}\Delta y\right) + i\left(\frac{\partial v}{\partial x}\Delta x + \frac{\partial v}{\partial y}\Delta y\right) + (\eta_1 + i\eta_2)|\Delta z|}{\Delta x + i\Delta y}.$$

*) Jak známo, neplyne z existence prvních parciálních derivací ještě existence totálního diferenciálu. K tomu však stačí, aby uvedené parciální derivace byly spojité v bodě z. [Viz V. Jarník: Úvod do počtu diferenciálního, II. vyd., str. 389, Přírodovědecké nakladatelství, Praha 1951. *Pozn. překl.*]

Použijeme Cauchy-Riemannových rovnic a píšeme $-\frac{\partial v}{\partial x}$ místo $\frac{\partial u}{\partial y}$ a $\frac{\partial u}{\partial x}$ místo $\frac{\partial v}{\partial y}$. Po malé úpravě dostaneme

$$\frac{\Delta w}{\Delta z} = \frac{\left(\frac{\partial u}{\partial x} + \mathrm{i}\frac{\partial v}{\partial x}\right)\Delta x + \left(-\frac{\partial v}{\partial x} + \mathrm{i}\frac{\partial u}{\partial x}\right)\Delta y}{\Delta x + \mathrm{i}\Delta y} + (\eta_1 + \mathrm{i}\eta_2)\frac{|\Delta z|}{\Delta z},$$

čili

$$\frac{\Delta w}{\Delta z} = \left(\frac{\partial u}{\partial x} + \mathrm{i}\frac{\partial v}{\partial x}\right) + (\eta_1 + \mathrm{i}\eta_2)\frac{|\Delta z|}{\Delta z}.$$

Z toho

$$\left|\frac{\Delta w}{\Delta z} - \left(\frac{\partial u}{\partial x} + \mathrm{i}\frac{\partial v}{\partial x}\right)\right| = |\eta_1 + \mathrm{i}\eta_2| \to 0 \text{ pro } \Delta z \to 0$$

a konečně

$$\lim_{\Delta z \to 0}\frac{\Delta w}{\Delta z} = f'(z) = \frac{\partial u}{\partial x} + \mathrm{i}\frac{\partial v}{\partial x}$$

existuje. Tím jsme dokázali tuto větu:

Věta. *Aby funkce $w = f(z) = u(x, y) + \mathrm{i}v(x, y)$ byla diferencovatelná v bodě $z = x + \mathrm{i}y$ je nutné, aby v tomto bodě existovaly parciální derivace $\frac{\partial u}{\partial x}, \frac{\partial u}{\partial y}, \frac{\partial v}{\partial x}, \frac{\partial v}{\partial y}$ a byly splněny Cauchy-Riemannovy diferenciální rovnice*

$$\frac{\partial u}{\partial x} = \frac{\partial v}{\partial y};\ \frac{\partial u}{\partial y} = -\frac{\partial v}{\partial x}. \tag{47}$$

Splnění Cauchy-Riemannových diferenciálních rovnic stačí pro diferencovatelnost funkce $w = f(z)$, když připojíme doplňující předpoklad o existenci totálních diferenciálů funkcí $u(x, y)$ a $v(x, y)$ ve zkoumaném bodě.

Dodejme ještě, že *všechna pravidla a vzorce pro derivování funkcí reálné proměnné zůstávají v platnosti i pro funkce komplexní proměnné.* To plyne okamžitě z toho, že definice derivace, věty o limitách a algebraické operace, na kterých spočívají důkazy, jsou stejně platné jak v reálném, tak v komplexním oboru.

Funkce v př. 1—5 § 11 jsou diferencovatelné v celé otevřené rovině z. To si snadno dokážeme ověřením platnosti Cauchy-Riemannovýčh diferenciálních rovnic pro tyto funkce a ověřením spojitosti prvních parciálních derivací příslušných funkcí $u(x, y)$ a $v(x, y)$. Tak na př. pro funkci $w = z^2$ (př. 5):

$$u = x^2 - y^2, \; v = 2xy$$

a

$$\frac{\partial u}{\partial x} = \frac{\partial v}{\partial y} = 2x; \; \frac{\partial u}{\partial y} = -\frac{\partial v}{\partial x} = -2y.$$

Funkce

$$w = z|z| \tag{31}$$

(př. 7) je diferencovatelná v bodě $z = 0$. Důkaz: Je $\Delta z = z$, $\Delta w = w = z|z|$ a $f'(0) = \lim\limits_{\Delta z \to 0} \frac{\Delta w}{\Delta z} = \lim\limits_{z \to 0} |z| = 0$ existuje. Pro žádné $z \neq 0$ není však diferencovatelná, jak se snadno přesvědčíme přímým výpočtem parciálních derivací funkcí $u = x\sqrt{x^2 + y^2}$ a $v = y\sqrt{x^2 + y^2}$ a dosazením do Cauchy-Riemannových rovnic. Také pro funkci z př. 6 si snadno ověříme, že rovnice Cauchy-Riemannovy nejsou splněny pro žádný bod uvnitř definiční kružnice.

Nakonec uvedeme ještě dvě definice fundamentálního významu:

Definice 1. Funkce $w = f(z)$ jednoznačná a diferencovatelná ve všech bodech oblasti D se nazývá *regulární v oblasti D*.

Definice 2. Funkce $w = f(z)$ se nazývá *regulární v bodě z_0*, lze-li najít takové okolí bodu z_0, že $w = f(z)$ je v něm regulární.

Podtrhněme ještě tu okolnost, že naše definice se vztahují na jednoznačné funkce. Kromě toho jsme se nezabývali diferencovatelností a regularitou funkce $w = f(z)$ v nekonečně vzdáleném bodě (viz § 6).

Podmínky regularity a diferencovatelnosti funkce v celé oblasti *jsou stejné*. Naproti tomu jsou podmínky regularity v bodě *silnější* než podmínky diferencovatelnosti. Tak na př. funkce (31) je v bodě $z = 0$ diferencovatelná, ale není regulární, protože není diferencovatelná v žádném okolí bodu $z = 0$.

ÚLOHY.

1. Napište v kartézských souřadnicích rovnice stereografické projekce. Co odpovídá v stereografické projekci: a) dvojici bodů z a $-z$; b) dvojici bodů z a $\bar{z}$?

2. Tvoří oblasti geometrická místa bodů:

a) $|z^2 - 1| \leqq 1$;

b) $\cos\varphi < r < 2\cos\varphi$; $-\pi \leqq \varphi < \pi$ (r a φ polární souřadnice)?

3. Stanovte limitu posloupností:

a) $z_n = \left(1 + \frac{z}{n}\right)^n$ (položte $z = x + iy$ a $z_n = r_n e^{i\varphi_n}$ a stanovte $\lim_{n\to\infty} r_n$ a $\lim_{n\to\infty} \varphi_n$),

b) $z_n = \sum_{k=0}^{n} \frac{i^k}{2^k}$ (znázorněte graficky).

4. Jakými křivkami jsou tvořeny hodografy komplexních funkcí reálné proměnné

a) $z = \alpha e^{it} + \beta e^{-it}$ (α, β reálné),

b) $z = e^{at}$ (a komplexní)?

5. Budiž $z = z(t)$ dráha, po níž se pohybuje hmotný bod v rovině. Stanovte složky rychlosti a zrychlení do směru Oz a směru k němu kolmého.

6. Nechť bod z obíhá po kružnici o poloměru R s konstantní úhlovou rychlostí $\omega = 1$. Stanovte vektor rychlosti bodu w pohybujícího se společně s bodem z podle vztahu $w = f(z)$.

7. Stanovte ustálený proud v obvodě složeném z ohmického odporu R a kapacity C zapojených v serii, je-li na svorky přiložena sinusoidální e.m.s.

8. Na jakou množinu zobrazuje rovinu z (s vyloučením bodů $z = 0$ a $z = \infty$) funkce (42)?

9. Zobrazení, definované dvojicí reálných funkcí dvou proměnných

$$u = \alpha_1 x + \beta_1 y + \gamma_1,$$
$$v = \alpha_2 x + \beta_2 y + \gamma_2,$$

($\alpha_1\beta_2 - \alpha_2\beta_1 \neq 0$) se nazývá *afinní*. Dokažte:

a) afinní zobrazení zobrazuje libovolný čtverec roviny z na rovnoběžník v rovině w,

b) jestliže obrazem alespoň jednoho čtverce je opět čtverec, pak funkce $w = u + iv$ je lineární funkcí komplexní proměnné $z = x + iy$.

10. Co odpovídá při zobrazení $w = z^2$ soustavě přímek $y = \alpha$ ($\alpha > 0$) a soustavě polopřímek $x = \beta$, $y > 0$?

11. V jaké křivky roviny w se zobrazí

a) přímky $x = \alpha$ a $y = \beta$ funkcí $w = \frac{1}{z}$;

b) polopřímky $\arg z = \alpha$ funkcí $w = \frac{1+z}{1-z}$;

c) kružnice $|z| = r$ $(0 < r < 1)$ a výseče $\arg z = \alpha$, $0 \leq |z| \leq 1$ funkcí

$$w = \frac{1}{2}\left(z + \frac{1}{z}\right);$$

d) kružnice $|z| = 1$ funkcí $w = \sqrt{z + 1}$.

12. Na jakou oblast se zobrazí výseč $0 < \arg z < \dfrac{2\pi}{3}$ funkcí $w = z^3$? Co odpovídá v tomto případě soustavám $\operatorname{Re} w = \alpha$, $\operatorname{Im} w = \beta$?

13*. Uveďte příklad takové funkce $w = f(z)$, pro kterou limity podél libovolné přímky existují a jsou si rovny, ale $\lim\limits_{z \to 0} f(z)$ přesto neexistuje.

14. Prozkoumejte spojitost funkce $w = \operatorname{tg}(\arg z)$.

15. Dokažte: jestliže je funkce $w = f(z)$ v některé oblasti regulární a reálná, pak je konstantní.

16. Dokažte: je-li funkce $w = f(z)$ regulární v oblasti D a je tam všude $f'(z) \equiv 0$, pak je $f(z)$ konstantní v oblasti D.

17. Prozkoumejte regularitu funkcí: a) $w = z^3$; b) $w = \dfrac{1}{z^2}$; c) $w = \sqrt[3]{z}$; d) $w = z \operatorname{Re} z$.